Черковно-училищнитѣ работи въ Чепеларе отъ заселване на селото до 1873 година.

Отъ В. Дѣчовъ.

(Продължение отъ III кн.).

Сивковци, които били свързани съ роднински и материялни връзки съ Метексовцѣхъ, сполучили да зематъ на своя страна всички Марчовци. Къмъ Сивковцѣхъ се присъединили и Демиревци (отъ „Срѣщната“ махала), защото и тѣ били тѣхни роднини. И тъй, благодарение на крамолитѣ и прѣчкитѣ, за градене на нова черква останали съгласни само 40—50 християнски кѫщи (отъ „Бѣлювската“ и „Срѣщна“ махали)[1]. Но Х. Радко, Велю и Митю Киряковъ не се отчаяли. Тѣ ходили, тропали, молили и сполучили да зематъ необходимия ферманъ. На 8-й юний, 1860 година, Х. Радко и Велю почнали да размѣрватъ основитѣ на новата черква и да каратъ камъни. Послѣдвали ги и съсѣдитѣ имъ Киряковци, Кацарци и др. Сивковци, Далномахалци и Марчовци, като видѣли това, още повече се „наежили“.

— Нищемъ друга чьорква; нѣма да са цѣнимъ! викали тѣ, но кой ги слуша? Х. Радко и Велю копаели вече основитѣ

---

[1]) „Новата“ махала тогава несѫществувала.

на новата черква. Тогава Х. Тодоръ Сивковски, като разбралъ, че Бѣлювци ще направятъ черквата въпрѣки крамолитѣ и прѣчкитѣ, явилъ се съ своя щабъ прѣдъ отцѣпницитѣ и имъ казалъ слѣднитѣ бѣлѣжити думи:

— „Е кандисахъ и видѣхъ, чи ще сторите чьорква-са, ала аку сте христене и ви е милу селу-су, послушейте ма какво ща ви кажа. Ние, христене-се, въ сува село ни сме млого. Адинъ попъ, адинъ даскалъ и адно чьорква ни стигатъ и артисуватъ. Ала ще речете: „тѣсна е старана чьорква и далече е на горни-се махали“. За това сте прави. Истина е, чи и людье-се са плодятъ, та „Св. Атанасъ“ ще стане още по тѣсанъ. Ала знаите ли, чи въ селу, каквосу нашесу, дѣто има двѣ чьоркви, два попа и двамина даскале, тамъ сгода нѣма. Ние още утъ сига са караме, ами какво ще стане въ селу-су и христене-се, ага станатъ двѣ чьоркви? Ще фатимъ да дѣлимъ чьоркви, попове, даскале и махали. Ще са раздѣлимъ нахъ двѣ стра́ни и ще станимъ *хашнръ-неширъ*. Слушайте какво ще ви кажа: *Е харизувамъ моя-на ливада въ срѣде селу-су, да уградимъ тамъ обща и гулѣма чьорква за врють махали-се. Ще са спумагаме и ще я сторимъ кату манастиръ. Ду нея ще уградимъ и ново, гулѣмо шкульо, та да е адно близу и далече на вритъ махали-се. „Св. Атанасъ“ ще остане като параклисъ. Ако е паратикъ попъ Манолъ, ще да найдимъ другъ попъ; ако нищете Х. Волка за питропъ, ще да туримъ другъ питропъ. Сичку можимъ да сторимъ, аку сме сгодни и са ни цѣпимъ. Кавувайте, бендисувате ли моянa ливада за чьорква? Е ви е харизвамъ и давамъ още 2000 гроша отгорѣ“.*

— Хубаво кавувашъ, Х. Тодоре, ала де бѣше по-рано да ни кажишъ това, възразилъ Велю. Вие заптисахте „Св. Атанасъ“ и сига всичко е въ ваши роки. Ние, ага са давехме солкувъ гудини прѣзъ рѣки и вирове, та на нивидехте. Сига ага си зохме ферманъ и фатихме да градимъ, *си кандисалъ* и ни харизувашъ мѣсто за чьорква, ала низнаемъ, какво ще кажатъ кумшие-се за твоята ха́ризма.

— Ние си имаме мѣсто за чьорква, нищемъ Х. Тодорова́та ха́ризма, извикали Бѣлювци. Да урадьотъ Сивковци и Долно махалци чьорква въ Х. Тодорова-на ливада.

Слѣдъ тоя отговоръ Х. Тодоръ млъкналъ и оставилъ Бѣлювскитѣ главатаре да правятъ каквото щатъ[1]).

---

[1]). Хаджи Тодоръ, прѣдвидѣлъ, ако и късно, какно ще става въ Чепеларе слѣдъ съграждането на новата черква въ Бѣлювско-Срѣщната махала, та затова и настоявалъ да се направи черквата всрѣдъ селото на неговата ливада. Двѣтѣ черкви, находещи се на срѣщуположни, крайни махали, станали причина да се раздѣлятъ послѣ християнитѣ на двѣ партии относително черковно учил. работи. Тия партии съществуватъ и до сега, само че не за училища и черкви, а за пазарь, хорище, общ. управление и други учрѣждения. Слѣдъ смъртьта на попъ Маноля се прѣкрати отчасти черковното партизанство, а слѣдъ съграждането на новата учил. сграда всрѣдъ селото се тури край и на училищното партизанство.

Купеното отъ Х. Радка и Веля мѣсто се указало не толкова здраво, при това и черквата била захваната голѣма, та трѣбвало да се изкопаятъ и изхвърлятъ стотини кубика пръсть и чакълъ, до като се приготвятъ основитѣ. Когато послѣднитѣ били готови, поканенъ билъ отъ Станимака епископъ Кѫркаля да освѣти и положи основниятъ камъкъ[1]). Прѣди да се почне освѣтяването, Радко Курювски отъ „Долната" махала се изпрѣчилъ прѣдъ епископъ Кѫркаля и му рекълъ:

— Агиосъ владика, ние си имаме чьорква, та нищ́емъ да са гради друга. Сбе́ри юмоветѣ на Бѣлювцѣхъ.

Епископътъ изгледалъ строго, сърдито Радка, че му отговорилъ съ тия думи:

— Ти христениинъ ли си или не? Ако си христениинъ, свали си капата и се моли, пакъ ако не си христениинъ, махкай се отъ тукъ!

— Хо нахъ долна-на махало, бре *мижиувунъ!* добавилъ Волко Костовски и посочилъ юмрукъ къмъ Радка.

Послѣдниятъ, като разбралъ, че ще яде бой, смирено се оттеглилъ отъ церемонията и си отишълъ.

До настѫпването на зимата работницитѣ подпълнили основитѣ на черквата и изградили единъ *кошакъ* (поясъ) зидъ надъ земята. Тая работа била голѣма, та погълнала и събранитѣ парични срѣдства, и приготвенитѣ материяли (камъне и варь). Прѣзъ зимата строителитѣ се пръснали въ странство по печалба, та нѣмало кой да приготовлява материяли за понататъшната работа[2]). На слѣдующето лѣто (1861 г.) градението на зидоветѣ се непродължило, защото нѣмало камъне и варь, та трѣбвало тѣхъ да приготвятъ. Прѣзъ 1862 година били изградени зидоветѣ до прозорцитѣ и били свлѣчени мраморни камъне отъ кариеритѣ. Прѣзъ 1863 година градението на зидоветѣ пакъ се не продължило, защото трѣбвало да се издѣлатъ и изгладятъ мраморнитѣ рамки (первази), жгли и корнизи за многото прозорци и стѣнни жгли. Освѣнъ това анґажиранитѣ въ постройката селени се уморили и физически, и парично. Ентусиазмътъ и енергията у отцѣпницитѣ поотслабнали. Появило се даже и тайно роптание противъ Веля и Х. Радка, за дѣто увлѣкли „фекиретѣ" въ такава грамадна постройка, която не била по силитѣ имъ. Хаджи Радко, като подушилъ, че „народътъ" е захваналъ да роптае, оставилъ брата си Веля да рѫководи градението на черквата, а той си зелъ торбичката на

---

[1]) Епископъ Кѫркаля билъ по произхождение българинъ отъ с. Д. Дерекьой (Ахж челебийска кааза), но се погърчилъ, когато дошълъ въ Станимака. По-сетнѣ той сталалъ Ксантийски митрополитъ и се прочулъ като вързлъ гонитель на българщината въ Ахж-челебийската кааза.

[2]) Чепеларскитѣ зидари и шивачи прѣстоявали на чужбина отъ 15 октомврий до 20 юний, а овчаритѣ отъ 10-й октомврий до 20 май. Прѣзъ това врѣме въ селото оставали само старци, жени и дошлни дѣца помалки отъ 12 години.

рамо и изфирясалъ отъ селото. По онова врѣме синътъ на Х. Радка, Х. Костадинъ, билъ служитель-кандилафтъ въ цариградската патриаршеска черква. Хаджи Радко пѣшъ стигналъ въ Цариградъ и тамъ сполучилъ, съ помощьта на сина си, да се снабди съ *пандагусъ* отъ патриаршията, за да събира помощи за новата Чепеларска черква. Първата година отъ напущането на селото Х. Радко обходилъ „по просия" цѣла Тракия и, като събралъ доста пари, върналъ се въ Чепеларе и прѣдалъ смѣтка на настоятелитѣ. Но до като Х. Радко се скиталъ пѣшь „отъ село на село и отъ градъ на градъ" да събира помощи за черквата, въ Чепеларе станала една промѣна, която станала причина да се подбие авторитетътъ и се накърни честолюбието на Веля и Х. Радка. Въ края на 1863 г. Х. Тодоръ Сивковски умрѣлъ. Отнетъ билъ и мухтарлъкътъ-кабзималлъкътъ отъ прочутиятъ Гюмюшь Гердановъ мисситинъ (комисионеръ) Кьоръ Гога[1]). Слѣдъ смъртьта на Х. Тодора и „падането" на Кьоръ Гога селската свѣтска власть минала въ ржцѣтѣ на Узунъ Гоча Костовъ, а съ това и „центрътъ на селската тяжесть" се прѣмѣстила отъ „Сивковската" въ „Бѣлювската" махала, защото Узунъ Гочовата кжща се намирала всрѣдъ послѣдната махала. Ахмедаа Търмашки и други царски забите, като обикаляли нахията и дохождали въ Чепеларе, зели „да слизатъ на конакъ" у Узунъ Гоча или роднинитѣ му, а това е било знакъ, че за бждяще Узунъ Гочо ще е селскиятъ голѣмецъ. Послѣдниятъ билъ заможенъ, уменъ, учтивъ, малко славолюбивъ, но не „ученъ" колкото Х. Тодора. Като Бѣлювчининъ, той билъ съ „отцѣпницитѣ", но до като билъ живъ Х. Тодоръ, той не земалъ дѣятелно участие при градението на черквата, защото послѣдниятъ му билъ роднина (баджанакъ), та не искалъ да му „строши хатъра". Обаче слѣдъ смъртьта на Х. Тодора и „падането" на Кьоръ Гога, Узунъ Гочо изтъкналъ на лице и по силата на обстоятелствата сталъ и ржководитель по направата на черквата. Въ отсжт-

---

[1]) Въ турско и румелийско врѣме въ смѣсенитѣ села е имало по двама мухтаря-кабзимали — мохамедани и християни. Длъжностьта на мухтаритѣ била да събиратъ данъцитѣ, да се грижатъ за обществената безопастность и посрѣщатъ турскитѣ голѣмци; но властьта имъ повече се непростирала. Сжщински селски управници били виднитѣ, заможнитѣ и умнитѣ първенци. Послѣднитѣ сж били и ходатаи за всичко, що се отнасяло до селскитѣ работи.

Кьоръ Гочо старъ Радковъ се прочулъ като строгъ, грубъ михтаръ, но главно като Гюмюшгердановъ прѣдставитель по доставяне аби и чорапе за турската войска. Населението въ Чепеларе насила (ангаря) работило тия аби за нищожно възнаграждение. Кьоръ Гого билъ отъ „Бѣлювската" махала и съчувствувалъ на отцѣпницитѣ при градението на черквата, но явно не помагалъ, защото като Гюмюшгердановъ (гръцки) човѣкъ, не му било въ интересътъ да се бърка въ Чепеларскитѣ черковни работи. Чепеларското християнско население съ прошения до турскитѣ власти и други борби се отървало отъ Гюмюшгердановата ангария и Кьоръ Гочовитѣ произволи.

ствието на Х. Радка, Узунъ Гочо повелъ работата, както самъ я разбиралъ. Техническата работа оставилъ да я ръководятъ и надзиравать Велю и Митю Киряковй, които били изкусни зидари, а той зелъ въ ржцѣтѣ си административно-финансовата работа. Узунъ Гочо билъ богатъ, та далъ и доста пари (помощь и на заемъ). Донесълъ й Х. Радко пари „отъ просията", та „отцѣпницитѣ" се насърдчили, и работитѣ тръгнали добрѣ. Обаче Велю и Х. Радко останали поназаденъ планъ. Тѣ станали второстепенни главатаре. Узунъ Гочо ги засѣнилъ, а отъ това се появили между главатаритѣ тайни завнсти и злоби. Х. Радко билъ по-скроменъ, по-търпѣливъ, по-патриотъ, та мълчаливо прѣнасялъ обидата и постоянствувалъ до края на работата. Велю, напротивъ, билъ по-припрѣнъ, по-злъченъ, по-честолюбивъ, та въ края на работата се явно скаралъ и съ Узунъ Гоча.

Прѣзъ 1864 година работницитѣ изградили прозорцитѣ и единъ кошакъ (поясъ) зидъ надъ тѣхъ; а прѣзъ 1865 и 1866 години били доизкарани зидоветѣ, свити били сводоветѣ (кемеритѣ) и била покрита цѣлата сграда. Освѣнъ това довършена била и вжтрѣшната часть (лепежь, иконостасъ и другитѣ дървени части). Прѣзъ послѣднитѣ двѣ години работата била много усилена и тежка, защото е трѣбвало да се вдигатъ на високо голѣми тежки камъни за колонитѣ, сводоветѣ и стрѣхитѣ. Стотини и хиляди товари песъкъ, варь, плочи и варовитъ камъкъ се прѣкарвали отъ далечни мѣста. Стотини ржцѣ работили и се мжчили до като тая огромна, тежка маса се изкачи на 10 метрова височина. Въ тая работа зели участие и мжже, и жени, и слаби дѣца. Прѣзъ най-усилната работа уморенитѣ вече „отцѣпници" зели да „хайлязуватъ" и да се криятъ по баиритѣ. Тогава главатаритѣ условили за 200 гроша Дели Сюля (прочутъ кабадаия и строгъ селски забитинъ) да „вкара въ потъ" всички, които „колчили" и бѣгали отъ работа. Дели Сюлю, съ вѣхта арнаутска „фльока" на гърбътъ и съ камшикъ въ ржката, всѣка зарань ходилъ отъ кжща на кжща и съ бой и псувни изкарвалъ мало и голѣмо да работи на черквата. Когато послѣдната била вече готова за освѣщаване, станало дума и за згурафията (изображенията). Едни настоявали да се згурафиса, та че тогава да се освѣти, а други казвали, че тая работа може да стане и по-кжсно. Тогава, срѣдъ кипежьтъ на прѣпирнята, Кръстанъ Петковъ Пангарски и Дѣчо Узунъ Харитовъ заявили, че срѣдното (главното) кубе ще згурафисатъ на своя смѣтка. Слѣдъ това заявление спорътъ се прѣкратилъ. По примѣрътъ на Кръстанъ и Дѣча, още нѣколцина души изявили, че и тѣ ще згурафисатъ нѣкои части отъ черквата.[1]) И тъй до краятъ на 1866 година новата чер-

---

[1]) Изображенията на черквата сж направени отъ нѣкой си гръкъ Димитъръ, който знаялъ и български езикъ, та надписитѣ, но настоина-

ква била окончателно довършена, та оставало само да се освѣти. Въ врѣме на най-усилената работа, когато имало нужда и отъ пари, Х. Радко пакъ напусналъ селото. Съ *пандагуютъ* въ пазва и торбичката на рамо, той се отзовалъ чакъ въ Масъръ (Египетъ). Черковниятъ просякъ се прѣдставилъ прѣдъ Александрийския патриархъ и го помолилъ да му даде позволение да събира помощи въ градътъ Александрия. Изпърво патриархътъ отказалъ, но сетнѣ позволилъ[2]). На връщане отъ Египетъ Х. Радко се отбилъ въ „Свѣта гора“ и купилъ отъ Карея[3]) иконитѣ за иконостасътъ и още много други черковни принадлежности.

Освѣщаването на черквата било опрѣдѣлено да стане на 16-й юлий 1867 година. За посрѣщането на тоя день се готвили всички Чепеларски християни, безъ разлика на долни и горни махали, отцѣпници и неотцѣпници. Нарочни пратеници, снабдени съ писма, тръгнали по всички Родопски християнски села да канятъ гости. Поканенъ билъ и Ахмедаа Тъмрашли. Специална депутация заминала за Пловдивъ да покани *български* владика да освѣти черквата. Писмата за Пловдивъ били адресирани до Българската община, прѣдсѣдатель на която билъ по онова врѣме Архимандритъ Дамаскинъ, монахъ отъ Рилския мънастирь. Понеже нѣмало български епископи, самъ Архимандритъ Дамаскинъ, придруженъ отъ гавази и дякони, се упѫтилъ за Чепеларе да освѣти той новата *българска* чер-

нето на пожертвователитѣ, сѫ направени на тоя езикъ. Кръстанъ Петковъ платилъ изображенията на десната половина отъ главното кубе, а Дѣчю Харитовъ — лѣвата половина. Х. Тодоровата вдовица платила изображенията въ олтарътъ, а Узунъ Гочо—изображенията въ женското отдѣление (западната стѣна). Изображенията и надписътъ отъ вънъ черквата носятъ дата 1866 г. Това вкарва мнозина въ заблуждение да вѣрватъ, че черквата е освѣтена прѣзъ 1866 год. Вѣрното е, че тя е освѣтена прѣзъ 1867 година.

[2]) Когато патриархътъ отказалъ да даде позволително Х. Радкому, послѣдниятъ се чудилъ какво да прави, защото нѣмалъ пари за пѫтни разноски да се върне назадъ. Слѣдъ много мислене Х. Радко скроилъ какво да направи, за да не гладува на чужда земя. Явява се втори пѫть при патриархътъ и го помолва да му даде позволение поне единъ день да събира помощи въ градътъ, и то само за пѫтни пари, защото инакъ неможелъ да се върне въ отечеството си. Патриархътъ го съжалилъ и му далъ исканото позволение Хаджи Радко, като непознавалъ градътъ и християнитѣ въ него, условилъ единъ човѣкъ за 10—15 гроша да го развожда изъ градътъ единъ день. Съ таблата въ рѫката, на която имало залепена и запалена свѣщъ, Х. Радко, прѣдвожданъ отъ водачътъ си, ходилъ по кѫщи, магазини и кафенета. Набожнитѣ тогава александрийски християни, араби и гърци, се показали много щедри: едни пущали въ таблата лири, други бѣли меджидии и трети бешлици и алталѫци. До вечерьта се събрали нѣколко хиляди гроша. Хаджи Радко отдѣля 15 гроша и ги дава на водачътъ, обаче послѣдниятъ не останалъ доволенъ отъ условената сума и се скаралъ съ Х. Радка. Послѣдниятъ, за да се отърве отъ по-голѣма беля, далъ 200 гроша на водачътъ и побързалъ да се отдалечи отъ градътъ.

[3]) Пазарно мѣсто на всичкитѣ Свѣтогорски мънастири.

ква. Освѣщаването е станало *отъ сборъ* съ *свещеници*, при стечението на много богумолци и гости отъ околнитѣ села. Тържеството било извънредно голѣмо, защото освѣщаването е станало отъ духовници българи и на славяно-български езикъ. Съврѣменницитѣ—присжтствующи на тържеството казватъ, че когато чули за прьвъ пжть да се пѣе въ черквата славянски, до толкова се зарадвали, „че щѣли да изхвъркнатъ отъ кожата си". Мнозина богумолци и плакали отъ радость. Но найсилно впечатление имъ направило гръмовитото слово на Архимандритъ Дамаскина, което произнесълъ въ края на освѣщението. Архимандритъ Дамаскинъ съ ядовити думи порицавалъ гърцитѣ и тѣхнитѣ владици, а българитѣ въздигалъ до небесата!

Новата черква била посвѣтена на „Свѣта Богородица" (Успѣние Богородично, 15 августъ).[1] Главенъ ржководитель-разпоредитель на тържеството билъ Узунъ Гочо. Подъ неговъ личенъ контролъ се приемали и помощитѣ—подаръцитѣ, които поднасяли гоститѣ. Съ други думи казано, Узунъ Гочо билъ *начело*, когато ставало освѣщаването. Това още повече огорчило Веля и Х. Радка, а особно първия. Слѣдъ тържеството и изпращането на гоститѣ, трѣбвало да се разчистятъ смѣткитѣ. Споредъ свидѣтелството на Радка Велевъ, прѣзъ деньтъ на освѣщението се събрали помощи и подаръци (въ пари и вѣщи) за 24,000 гроша. Съ тия пари се изплатили разноскитѣ за освѣщаването и дълговетѣ[2]) по направата на черквата. При прѣглеждането на смѣткитѣ Х. Радко, Велю и Узунъ Гочо намѣрили поводъ и случай да си изкажатъ „дертюветѣ". Велю и Х. Радко обвинявали Узунъ Гоча въ нередовность на смѣткитѣ, особно за разноскитѣ по посрѣщането и изпращането на свещеници, аги и гости. Узунъ Гочо, който до тогава билъ считанъ отъ населението за много честенъ и порядъченъ човѣкъ, се силно наскърбилъ и, като му прикипяло, почналъ отъ своя страна да обвинява Х. Радка въ присвояване за своя частна полза по-голѣмата часть отъ паритѣ, които събралъ въ качеството си на черковенъ таксиотъ. Обвиненията и враждата се разширила и между роднинитѣ на двѣтѣ страни. Другитѣ селени гледали „сеиръ", защото не могли да установятъ нѣкаква вина било у едната или у другата страна. Тая разправия се

---

[1]) На храмовия праздникъ (15 августъ) Чепеларскитѣ християни до скоро правѣха жертвопринасяния въ кжщитѣ си (колѣха и печеха цѣли брави и канѣха свещеникътъ да ги освѣтява).

[2]) Заети били пари отъ Узунъ Гоча, Хаджи Калча (отъ Пловдивъ) и други лица. Заемътъ отъ Х. Калча билъ лихвенъ и съ опрѣдѣленъ срокъ. Слѣдъ освѣщението на черквата Кръстанъ Петковъ билъ пратенъ въ Пловдивъ да занесе паритѣ (800 гроша) на Хаджи Калча. „Майката" (главницата) била тъкмо, но за просрочена лихва трѣбвали още 13 гроша. Кръстанъ Петковъ заелъ отъ Чепеларскиятъ помакъ Черкезътъ 13-тѣ гроша, та уредилъ смѣтката.

скоро прѣкратила и забравила, но Узунъ Гочо и Велю си останали смразени, скарани, до самата имъ смърть. Тѣ, до като били живи, си не стжпвали въ кжщи, но явно по улицитѣ се не карали.[1])

Черквата „Свѣта Богородица" е направена на равно мѣсто, отъ десния брѣгъ на голѣмата рѣка, между Бѣлювската и Срѣщна махали. Дължината ѝ е (безъ олтарната изпъкнатина) 19·30 метра, а широчината 13·5 метра. Стѣнитѣ сж дебели 1·0 метръ. Прозорцитѣ, наброй 10, сж високи 1·6 метра и широки 0·95 см. Врати има двѣ (западна, мжжка, и южна, женска). Височината на вратитѣ е 2·0 м., а широчината 1·3 м. Височината на черквата, отъ пода до врѣхътъ на срѣдниятъ сводъ, е 10·5 метра. Тритѣ свода се подпиратъ на 10 двуредни колони. Первазитѣ (рамкитѣ) на вратитѣ и прозорцитѣ сж направени отъ цѣли изгладени добрѣ мраморни камъни. Отъ изгладени камъни сж и стѣнитѣ около вънкашнитѣ жгли и прозорцитѣ, а така сжщо и корнизитѣ и вътрѣшнитѣ колони. Сводоветѣ сж направени отъ варовити камъни (тефекъ), които сж докарвани отъ 5 километрова далечина (отъ землището на с. Гюндювица). Цѣлата зидария на черквата (заедно съ основитѣ и сводоветѣ) възлиза на 1020 кубически метра, отъ които 252 куб. м. зидария е направена отъ чистъ изработенъ и изгладенъ мраморъ. Всичката зидария е погълнала 480 кантаря (48,000 оки) варь.

За направата на черквата св. Богородица сж се трудили, както споменахме, само жителитѣ на Бѣлювската и Срѣщна махали. Тогава населението въ тия махали е било около 250 души. Отъ тѣхъ сж били зидари само 15—20 души, които сж и извършили изкуственитѣ съоружения (зидария, иконостасъ и други дървени работи). Останалото население е прѣкарвало и вдигало по скелитѣ строителниятъ материялъ. Къмъ края на работата (при свиване на сводоветѣ и покриване на сградата), сж се намѣсили малко и жителитѣ отъ другитѣ махали, като сж докарали *меджия* по нѣколко товара варовити камъни и плочи за покривътъ. При първо помислюване ще се оцѣни, че 1000 кубика зидария, работена въ течение на 5—6 години, не е кой знае колко голѣма и тежка работа за 200—300 души,

[1]) Прѣзъ 1873 година Узунъ Гочо простиналъ и се разболѣлъ тежко. Велювата жена, като се научила, че Узунъ Гочо е много боленъ, казала на мжжътъ си Веля тия думи:

— Вельо, Узуна-нъ е много боленъ и може да умрѣ. Вие съ нега са карахте и до сига дума си ни прудумавахте, грѣхота е да умрете, не сгудени и не уирустени. Иди са сгодите съ чилеканъ, че и ти ще умрѣшъ.

Велю мислилъ, мислилъ, изохкалъ се, та че зелъ нѣколко ябълки и отишълъ въ кжщата на Узунъ Гоча. Двамата неприятели, като се видѣли, заплакали, пригърнали се, спомнили си за миналото и слѣдъ това се упростили.

Слѣдъ нѣколко дни Узунъ Гочо се поминалъ.

(Споредъ разказитѣ на Велю витѣ и Узун-Гочови близки роднини).

но като се вземе по-добрѣ въ работата и прѣсметнемъ каква тяжесть се съдържа въ тия 1000 кубика камъкъ, прѣкарванъ отъ доста далечно мѣсто, и какъвъ масторъ е трѣбвало до като се изработи тоя камъкъ, особено мраморниятъ,—не можемъ да се не очудимъ на енергията и постоянството на Бѣлювци и Срѣдно махалци, толкова повече, че тѣ сж имали на разположение много малко врѣме и то само прѣзъ лѣтото. Въ течение на 100 — 120 лѣтни дни, 60 — 80 души възрастни и по-яки лица (по 2-ма на кжща), сж орали, косили, жънали, дърва карали и сжщеврѣменно *черква градили*. На черквата сж работили по цѣлъ день 10—15 зидари, а останалитѣ жители денѣ сж се изреждали и камъни да каратъ, и стопанскитѣ си работи да гледатъ, а празднична почивка какво е, тѣ не сж знаяли. Утрудени, уморени слѣдъ 6 дневна усилена работа, въ недѣля трѣбвало пакъ всички да влачатъ и вдигатъ тежки камъни на черквата.[1]) Но трѣбва да признаемъ, че въ Чепеларе не е имало, пакъ и сега нѣма такъвъ енергиченъ, опоритъ и работливъ човѣкъ. Свещеникъ Маринъ Караджовъ справедливо бѣлѣжи въ запискитѣ си, че ако да не сж били Х. Радко и Велю Савакови, черквата не би се построила. Наистина, Митю Киряковъ е далъ идеята и се е трудилъ да се построи черквата, а Узунъ Гочо съ парични срѣдства, влияние и власть е ускорилъ направата ѝ, но ако речемъ да раздѣлимъ главнитѣ дѣйци на стъпени, безъ объркване можемъ да туримъ само Х. Радка въ първа стъпень, а останалитѣ въ втора и трета. Хаджи Радко, Митю Киряковъ и Узунъ Гочо сж човѣци съ заслуги, и на всички чепеларски християни сж длъжи да почитатъ паметьта имъ;[1]) но тѣ сж направили като обществени селски дѣйци и една съзнателна грѣшка, която въ течение на 30 — 40 година се е отразявала врѣдително на селскитѣ работи. Ако Х. Радко, Велю и Митю Кирякови притежаваха прѣдвидливиятъ умъ на Х. Тодора и не бѣ ги хваналъ

---

[1]) Че Чепеларското християнско население работи мжжки и съ опорита настойчивость, кога се *наребри*, т. е. когато има кой да го поведе, доказа се и по-послѣ, когато се строеше (прѣзъ 1895 г.) новата училищна сграда. Послѣдната, 4—5 пжти по-голѣма отъ черквата „Св. Богородица", се въздигна и покри за 4 мѣсеци. Зидарията на учил. сграда е такава, каквато и на черквитѣ. Дебелитѣ камънни хорасанлии стѣни отъ нѣколко хиляди кубика се издигнаха за 100—120 дни като чудо, и то пакъ съ 20—30 зидари. Камъни, варь, плочи — всичко се привлѣче за нѣколко седмици. Женитѣ и момитѣ пъкъ вдигнаха тая тежка маса по скелитѣ и на кулитѣ, безъ да заболи нѣкоя даже пръсть.

[1]) Велю се е поминалъ прѣзъ 1873 година въ г. Ихтиманъ въ врѣме на строението Източнитѣ желѣзници, а Х. Радко бѣ честитъ да дочака освобождението и се помина прѣзъ 1879 г. въ Чепеларе. Кога е умрѣлъ Митю Кириаковъ, точно се не знае, но той не дочака освобождението. Имената и заслугитѣ на старитѣ селски дѣйци сега се споменаватъ само отъ по-старитѣ хора. Младежитѣ, т. е. сегашната интелигенция, не иска да чуе за тѣхъ, а камо ли и да спомене съ почить тѣхнитѣ имена.

инатътъ, когато послѣдниятъ ги е молилъ да се построи черквата всрѣдъ селото, напрѣдъкътъ въ Чепеларе щѣше да бжде по-голѣмъ, защото междумахаленскитѣ дѣления и борби не щѣха да сжществуватъ и спъватъ добритѣ начинания и работи. Слѣдитѣ отъ грѣшката на Х. Радка и всички Бѣловци могатъ да се заличатъ съвсѣмъ, като се съгради помѣщение за общинско управление всрѣдъ селото, т. е. да се направи това, което стана при съграждането на новитѣ сгради за училище и читалище.